

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

УДК 343.2 (477)

ВАПСВА ЮРІЙ АЛЬФОНСАСОВИЧ

**ПОМИЛКА
У ЗМІСТІ СУБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ
СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ**

Спеціальність 12 00 080 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі кримінального права та кримінології Університету внутрішніх справ МВС України.

Науковий керівник: Заслужений юрист України, кандидат юридичних наук, професор **Орлов Павло Іванович**, перший проректор з навчальної роботи Університету внутрішніх справ МВС України.

Офіційні опоненти: Заслужений юрист України, доктор юридичних наук **Глушков Валерій Олександрович**, начальник Центру організації і координації науково-дослідних робіт вищих закладів освіти та науково-дослідних установ МВС України;

кандидат юридичних наук **Перепилниця Олександр Іванович**, доцент Національної юридичної академії імені Ярослава Мудрого, декан факультету № 5.

Провідна установа Одеський державний університет ім. І.І. Мечнікова

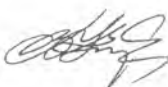
Захист відбудеться “___” _____ 2000 року о “___” години на засіданні спеціалізованої вченої ради К.64.700.03 в Університеті внутрішніх справ МВС України за адресою: 310080, м. Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Університету внутрішніх справ МВС України (310080, м. Харків, пр. 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розісланий “___” _____ 2000 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

В.Є. Кириченко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається тим впливом, що справляє помилка, допущена при притягненні особи до кримінальної відповідальності та призначенні покарання.

Конституція України дає реальну можливість побудувати правову державу. У тому числі вона гарантує пріоритетне забезпечення прав особистості, охорону свобод людини, її честі і гідності. У зв'язку з цим більш ніж актуальною є проблема удосконалення кримінального законодавства. Необхідність приведення національного законодавства у відповідність до міжнародного, до загальних вимог охорони прав і свобод людини, власності, правопорядку є невід'ємною умовою становлення України як повноправного члена демократичного суспільства.

Вчення про помилку в кримінальному праві як обставини, що може виключити винність діяння, змінити форму провини суб'єкта, усунути ставлення в провину обтяжуючих обставин, стати підставою для визнання скоєного діяння замахом на злочин або ж взагалі не мати ніякого впливу на відповідальність суб'єкта, є невід'ємним інститутом демократії і правової держави. Його слід законодавчо закріпити з метою надання реальної можливості особі, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, понести кримінальну відповідальність і покарання на підставі принципів законності, індивідуалізації покарання, а також суб'єктивного ставлення в вину. Останній принцип означає ставлення в вину тільки того, що охоплювалося свідомістю суб'єкта при замаху на злочин і у момент його безпосереднього вчинення.

Чинний КК України не містить норми, яка б регламентувала застосування положень про помилку при притягненні особи до кримінальної відповідальності і призначенні покарання, хоча проблема помилки в кримінальному праві досліджується вітчизняною наукою вже протягом півтора сторіччя, і в історії кримінального права був відомий період, коли положення про помилку були закріплені в кримінальному законодавстві. Тому актуальною на сучасному етапі є необхідність внесення в кримінальне законодавство України норми про помилку, що закріпила б існуючі теоретичні розробки з цього питання. Це буде сприяти правильній кваліфікації вчиненого, звільненню особи від кримінальної відповідальності при наявності умов, зазначених у законі.

Тему обраного дослідження актуалізує і той факт, що теоретичні розробки стосовно помилки не завжди відповідають поглядам на цю проблему, що існують у слідчо-судовій практиці. Приведення їх до взаємовідповідності на основі практичної доцільності і наукової обгрунтованості стане корисним кроком на шляху розвитку кримінального законодавства України.

Вищевикладене свідчить про необхідність узагальнення накопиченого теоретичного, емпіричного матеріалу та обгрунтування вирішення проблеми помилки в змісті суб'єктивної сторони складу злочину та оцінки тенденцій, що існують з цього питання.

Дисертант при написанні роботи опирався на наукові праці таких вчених, як О.Ф. Коні, М.С. Таганцев, О.Ф. Кістяківський, Н.Д. Сергієвський, І.З. Геллер, Е.Я. Немировський, О.О. Герцензон, О.Н. Трайнін, О.О. Піонтковський, Б.С. Утевський, В.Ф. Кириченко, В. О. Якушин, В.М. Кудрявцев, П.С. Дагель, Д.П. Котов, Ф.Г. Гилязев, М.І. Бажанов, Л.М. Кривоченко, В.Я. Тацій, М.І. Панов, Ю.В. Баулін, М.Й. Коржанський, Є.В. Ворошилін, Г.О. Кригер, С.Л. Рубінштейн, Д.Н. Узнадзе, А.Ф. Зелінський, О.Г. Асмолов, М.О. Наумов, Н.Ф. Кузнецова, Н.К. Семерньова, О.О. Кочетков, П.С. Матишевський та інші.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами полягає в тому, що тема роботи затверджена кафедрою кримінального права і кримінології Університету внутрішніх справ МВС України та вченою радою цього ж навчального закладу. Робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності кафедри на 1996-2000 рр.

Мета і завдання дослідження полягають у теоретичному вивченні проблеми помилки в кримінальному праві і наступному практичному застосуванні отриманих даних з використанням історичного й емпіричного матеріалів.

Для досягнення зазначеної мети перед дослідником були поставлені такі головні завдання:

1. Проаналізувати чинне кримінальне законодавство закордонних країн, що має нормативну базу про помилку.
2. Дати загальне поняття помилки та визначити її юридичні ознаки. Встановити співвідношення понять помилка і омана.
3. Проаналізувати механізм формування помилки у свідомості людини.

4. Порівняти помилки в навмисних і необережних злочинах, встановити їхні загальні риси та розходження.

5. Розглянути існуючі класифікації помилок і визначити їхню теоретичну значимість і практичну цінність. Встановити особливості кваліфікації злочинів у залежності від виду помилки.

6. Обґрунтувати рекомендації про внесення в кримінальне законодавство норми про помилку та інших пропозицій щодо кваліфікації злочинів при наявності помилки.

Наукова новизна дисертації полягає, насамперед, у тому, що вона є першим у незалежній Україні комплексним дисертаційним дослідженням помилки в кримінальному праві.

Наукова новизна визначається також тим, що дисертант установив зв'язок між розробкою проблеми помилки в кримінальному праві та становленням інститутів демократії в суспільстві і побудовою правової держави в цілому. Крім того, в дослідженні механізму формування помилки у свідомості суб'єкта злочину здобувач опирається на теорію установки, а не відображення.

У результаті дослідження розроблені і виносяться на захист наступні положення:

- обґрунтовується необхідність внесення до діючого КК України ст. 9-1 «Помилка», яка б закріпила положення про вплив помилки на притягнення особи до кримінальної відповідальності й умови її звільнення від неї, а також статті в проект КК України, прийнятий Верховною Радою України в першому читанні;

- встановлюється, що поняття помилки є родовим стосовно поняття омани, зв'язок між якими полягає в тому, що будь-яка омана - помилка, а помилка - не завжди омана;

- аргументується доцільність розгляду механізму формування помилки у свідомості людини на підставі теорії установки, що має ієрархічну структуру: сенсова установка, цільова установка, операціональна установка;

- необережний злочин є результатом неправильного уявлення особистості відносно можливих наслідків як при самовпевненості, так і при недбалості;

- найбільш практично цінною є класифікація, яка розділяє помилки на юридичні та фактичні, що дозволяє дати правову оцінку неправильному уявленню суб'єкта щодо ознак складу злочину -

...підстави кримінальної відповідальності та інших обставин, що мають вплив на призначення покарання;

- обґрунтовується необхідність внесення доповнень у постанови Пленуму Верховного Суду України, що стосуються закріплення положень про кваліфікацію злочинів при наявності того або іншого виду фактичної помилки, що дозволить зблизити позиції по даній проблемі, які існують у теорії кримінального права та у слідчо-судовій практиці, що, в свою чергу, усуне наявні протиріччя.

Практичне значення отриманих результатів:

а) в сфері науково-дослідної діяльності - матеріали дисертації можуть бути використані для подальшого вивчення проблеми помилки в кримінальному праві;

б) у правотворчості - основні висновки дисертаційного дослідження і науково-практичні рекомендації щодо удосконалення кримінального законодавства викладені в доповідній записці, яка була передана у Верховну Раду України. Пропозиції, викладені в дисертації, можуть бути використані при розробці нового КК України в частині доцільності внесення статті про помилку;

в) у правозастосовчій діяльності - розроблені рекомендації мають за мету удосконалення практики аргументованої кваліфікації суспільно небезпечних діянь при наявності помилки у свідомості особистості в момент замаху на вчинення злочину, а також на стадії закінченого злочину;

г) у навчальному процесі - матеріали дисертації можуть бути використані при підготовці відповідних підрозділів підручників і навчальних посібників, у викладанні курсів Загальної і Особливої частин кримінального права, у науково-дослідній роботі викладачів, ад'юнктів, курсантів і слухачів;

д) у правоохоронній діяльності - сформульовані пропозиції і рекомендації можуть стати методичним матеріалом у роботі щодо підвищення рівня правової культури населення і фахової правосвідомості працівників правоохоронних органів.

Власний внесок автора в досягнення поставленої мети та ви- шіщення завдань дисертації полягає в аналізові чинного вітчизня- ного і закордонного кримінального законодавства, а також сучас- ої слідчо-судової практики, напрацьованих наукових досягнень і розробці і обґрунтуванні власних положень по проблемі поми-

лки, які виносяться на захист, формулюванні пропозицій щодо внесення новел до КК України і кримінального законодавства.

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження були обговорені на засіданнях кафедри кримінального права і кримінології Університету внутрішніх справ МВС України. Крім цього, вони обговорювалися на четвертій міжрегіональній науково-практичній конференції в м. Запоріжжі “Концепція формування законодавства України” (листопад 1999 р.).

Публікації автора складаються з трьох статей, присвячених результатам дослідження, що опубліковані у «Віснику Університету внутрішніх справ».

Структура дисертації, визначена її метою та завданнями, логікою дослідження, включає вступ, три розділи, вісім підрозділів, висновки, список використаної літератури в кількості 155 джерел. Обсяг дисертаційного дослідження складає 184 сторінки.

Матеріали судової практики, законодавство і література в дисертації використані за станом на 01 березня 2000 р.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначаються його мета і завдання, відзначається теоретична та практична значимість, його наукова новизна, коротко формулюються основні положення, які виносяться на захист, вказується зв'язок дослідження з навчальними та методичними планами, розкривається його структура.

В розділі 1 “Історичний аспект і сучасний стан вчення про помилку в кримінальному праві” міститься характеристика питання про історію проблеми помилки в кримінальному праві та аналіз закордонного законодавства, яке має в своєму складі нормативну базу, що закріплює положення про неправильне уявлення суб'єкта і його вплив на відповідальність.

В підрозділі 1.1 “Проблема помилки в історії кримінального права” розглядається історія виникнення поняття помилки. Говориться, що першими поставили питання про значення помилки в кримінальному праві юристи Древніх Греції та Риму. В період середньовіччя ця проблема не розроблялася, на що вплинуло панування в ті часи церкви та абсолютної монархії. І тільки з зародженням буржуазних правовідносин і під впливом змін, що ті спричинили, вона знов набула актуальності. Надалі, аналізуючи

кримінальне законодавство Росії XIX – початку XX століть, автор дійшов висновку, що в ньому, починаючи з 1845 р., знаходили закріплення положення про помилку та її вплив на встановлення винності особи, яка скоїла злочин при наявності неправильного уявлення. Слід відзначити, що законодавство стосовно помилки постійно обновлювалось, що дозволяло більш ретельніше визначати значення помилки для кримінальної відповідальності. Так, в Уложенні про покарання кримінальні і виправні 1845 р. у ст. 99 було закріплено, що випадкова помилка або незнання обставин, які перетворили діяння в протиправне, не ставляться в провину суб'єкту. А в п. 4 ст. 92 цього ж Уложення випадкова помилка була закріплена як обставина, що виключає злочинність діяння. В 1864 р. був прийнятий закон про непридатний замах, основні положення якого знайшли відображення в ст. 15 Уложення 1866 р., згідно з якими особа звільнялася від відповідальності тільки у випадку використання непридатних засобів злочину, котрі було обрано через неосвіченість або марновірство. В 1884 р. в силу вступила ст. 1456 Уложення, де закріпили окремий вид фактичної помилки – помилку в особі. В Кримінальне Уложення 1903 р. входили ст. 43, згідно з якою незнання обставин, що обумовили злочинність діяння або посилюють відповідальність, виключає ставлення в вину саме цього діяння або обставини, що посилює відповідальність, і ст. 47, в якій тлумачилась відповідальність при наявності непридатного замаху.

В цьому ж підрозділі дається характеристика поглядів учених-правників XIX – початку XX століть, котрі займалися дослідженням проблеми помилки. Звертається увага на те, що більшість із них віддавали перевагу розподілу помилок на юридичні і фактичні, і на основі цієї класифікації досліджувався вплив на кримінальну відповідальність її окремих видів. Особливістю того періоду було: 1) помилки в особі та відхилення дії розглядалися як невід'ємна частина помилки в об'єкті; 2) непридатний замах аналізувався не як помилка, а як підвид звичайного замаху. Але вже на початку XX ст. деякі вчені стали розглядати непридатний замах як помилку; 3) всі науковці дотримувались правила про неможливість посилання на незнання закону, за винятком (на думку деяких) випадку, коли на боці людини мали місце об'єктивні обставини, які зашкодили їй ознайомитися з нормативним актом;

4) відсутність єдиного погляду на співвідношення понять “помилка”, “омана”, “незнання”.

Після потрясінь 1917-1920 рр. кримінальне законодавство царської епохи було спростоване, а в новому положення про помилку місця не знайшли. Дослідження з цього питання проводилися тільки теоретиками кримінального права, але вже не з тим розмахом, що раніше. І тільки у 1952 р. з’явилася наукова праця “Значення помилки по радянському кримінальному праву”, присвячена проблемі помилки, яку було піддано критиці за несвоєчасність і невелику цінність. Проте вона сприяла зацікавленості правознавців, що підтверджується появою ряду наукових матеріалів, в яких аналізувалась проблема помилки відносно того чи іншого питання. В дисертації на основі історичного аспекту вивчення матеріалу було зроблено висновок, що вчення про помилку стає невід’ємним інститутом демократичного суспільства та побудови правової держави. Воно стає актуальним лише за часів, коли суспільство спрямовує свої сили на захист прав і свобод людини або робить спроби до цього (демократичні республіки Древніх Греції та Риму; капіталізм у Західній Європі і початок перемоги буржуазних відносин у Росії середини XIX ст.). Тому зараз у відповідності з положеннями, закріпленими у розділі II Конституції України “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”, та в умовах підготовки нового КК України розробка вчення про помилку є нагальною необхідною.

В підрозділі 1.2 “Помилка в законодавстві закордонних країн” аналізується кримінальне законодавство країн світу, в якому тим чи іншим чином знайшли відображення положення про помилку. Це КК Німеччини, Австрії, Франції, Іспанії, Італії, Швейцарії, законодавство Великобританії, КК Польщі, Румунії, Угорщини, Югославії, Куби, НДРІ, Сирії. Зазначається, що значним досягненням кримінального законодавства Куби (ст. 24 КК), Італії (ст. 60 КК), Сирії (ст. 233 КК) є закріплення помилки в особі. Крім цього, ст. 225 КК Сирії закріплює помилку відносно виконання наказу. Автором робиться висновок про доцільність закріплення положень про помилку і в кримінальному законодавстві України. Але в КК повинні знайти відображення тільки загальні положення, які б обґрунтували засади притягнення особи до відповідальності при наявності помилки. Настання ж відпо-

відальності при наявності окремих видів помилки треба розтлумачувати у відповідних постановках Пленуму Верховного Суду України з кримінальних справ, бо їх кількість ускладнить закріплення цих положень у КК. Зараз же в них знайшли відображення тільки помилки в об'єкті, в кваліфікуючих ознаках та при уявній обороні, що не відповідає вимогам часу, практичній необхідності.

Розділ 2 “Соціально-психологічні основи помилки” містить три підрозділи. В підрозділі 2.1 “Поняття помилки” робиться спроба дати визначення помилки, спираючись на існуючі в філософії, мовознавстві та в кримінальному праві точки зору щодо цього питання. При цьому автор зазначає, що “помилка” і “омана” – не тотожні поняття, хоч їх і об'єднує наявність викривлення інформації в свідомості людини як для першого, так і для другого випадків. Помилка – це неправильність в уявленні людини щодо скоєного з самого початку. Омана ж – неправильна думка (висновок), яка(ий) деякий час сприймається її носієм за істину. Автор робить висновок, що визначення помилки не можна давати, використовуючи поняття омани, через те, що їх співвідношення між собою спирається на правило, відповідно до якого кожна омана – помилка, але не кожна помилка – завжди омана. Тобто помилка – це родове поняття по відношенню до омани. Ознаками помилки в кримінальному праві є неправильне уявлення про юридичний характер (приписи права) й фактичні обставини (факти) діяння та його наслідки, до яких воно має відношення. Звідси помилка – це неправильне уявлення особи щодо юридичного характеру і фактичних обставин діяння та його наслідків.

У підрозділі 2.2 “Механізм формування неправильного уявлення” дисертант характеризує генезис помилки, опираючись на теорію установки, яка, на погляд багатьох учених-психологів і не тільки їх, лежить в основі будь-якої діяльності людини: свідомої і несвідомої. А виходячи з того, що помилка може бути допущена тільки в процесі діяльності особи, коли задіяна її свідомість, то саме викривлення установки може впливати на формування помилки при скоєнні злочину. Появу і реалізацію установки визначають потреби та інтереси людини. Установка тісно пов'язана з діяльністю та має перед нею пріоритет. Вказується на ієрархічну структуру установки, яка в своєму складі має сенсову, цільову та операціональну установки. Головна роль відводиться

сенсовій, за якою йде цільова, а замикає структуру операціональна установка. Помилки можуть мати місце на будь-якому рівні через викривлення інформації, неправильну оцінку подій свідомістю людини. На рівні сенсової установки формуються помилки, які можна розподілити на три категорії: 1) суб'єктивні невідомі деякі властивості об'єкта, а тому деякі ознаки об'єкта відсутні у помилковому уявленні злочинця; 2) суб'єкт неправильно уявляє деякі властивості об'єкта, а тому замінює їх у помилковому уявленні однорідними, але які якісно і кількісно відрізняються; 3) суб'єкт, помиляючись, приписує об'єкту такі властивості, яких той не має.

В підрозділі 2.3 “Особливості помилок в умисних та необережних злочинах: інтелектуальний і вольовий момент” автор приєднується до існуючої позиції в теорії кримінального права, згідно з якою вчення про помилку має відношення більш до умисних злочинів, ніж до необережних, які завжди є результатом помилки. Автором проводиться дослідження інтелектуального та вольового моментів умислу і необережності. Звертається увага на те, що в умисних злочинах помилка допускається тільки в інтелектуальному моменті вини. У вольовому її бути не може, тому що під час скоєння злочину особа не помиляється в своєму бажанні довести почате діяння до бажаного результату. А вже після нього вона може розкаятися, побачивши, до чого призвела її діяльність. Неправильне уявлення в цьому випадку відсутнє. Намір особи був реалізований відповідно до її замислу. В інтелектуальному ж моменті, вивчаючи інформацію, яка поступає із оточуючої дійсності, роблячи висновки на основі цього, злочинець може допустити помилку, якщо інформацію було викривлено його свідомістю або під впливом зовнішніх обставин. Тому джерелом помилки, з однієї сторони, може бути не відповідаюча дійсності оцінка ситуації самим суб'єктом, а з іншої, вплив об'єктивних факторів. У необережних злочинах суб'єкт не має бажання, щоб наступили суспільно небезпечні наслідки, але через неправильну оцінку ситуації взагалі при наявності недбалості і переоцінку чи недооцінку її при самовпевненості вони все ж мають місце. Внаслідок цього і можна зробити висновок, що необережні злочини – це результат помилки. Дисертант називає особливості помилок в умисних злочинах, серед яких: 1) характер усвідомлення скоєного та

його наслідків, що призводить до пом'якшення або посилення кримінальної відповідальності; 2) неправильне уявлення особи щодо настання наслідків (суттєва різниця між задуманим і реалізованим у дійсності); 3) джерелом помилки може бути як об'єктивна, так і суб'єктивна обставина; 4) вольова ознака в умисних злочинах ніяких змін не потерпає, які б могли спричинити неправильне уявлення. В необережних же злочинах усвідомлення суспільної небезпеки як частина інтелектуального моменту носить специфічний характер. За загальним правилом воно відсутнє. Проте слід відзначити, що при самовпевненості особа нейтралізує в своїй уяві суспільну небезпеку діяння, розраховуючи на конкретні обставини, що допоможуть їй тримати ситуацію під контролем. При недбалості ж помилка допускається особою відносно можливості настання суспільно небезпечних наслідків, які виступають побічним результатом його діяльності. Людина при цьому взагалі не усвідомлює, що його дії здатні завдати шкоду об'єкту.

Розділ 3 “Кримінально-правове значення помилки в кримінальному праві” складається з трьох підрозділів. У підрозділі 3.1 “Класифікація помилок” дисертант аналізує відомі класифікації помилок, визначені теорією кримінального права з позиції їх практичної цінності. Зазначається, що деякі з них, відворотні і невідворотні, минучі і неминучі, втратили актуальність. Інші, критерієм розподілу яких є джерело виникнення (через неправильне сприйняття чи неправильний висновок, через незнання, оману чи неправильне уявлення), мають більше значення при дослідженні механізму виникнення помилки, ніж злочинності чи незлочинності діяння. Для визначення цього положення більше підходить розподіл на винні і невинні, вибачливі і невибачливі, суттєві і несуттєві помилки. Але ці класифікації не можуть вплинути на визначення відповідальності суб'єкта, кваліфікацію скоєного злочину. Представниками сучасної школи кримінального права було запропоновано дві нові класифікації: 1) помилки відносно суспільної небезпеки діяння, помилки відносно обставин, що є елементами складу злочину, і юридичні помилки; 2) помилки відносно характеру протиправності скоюваних дій і помилка відносно характеру і ступеня суспільної небезпеки скоюваного діяння та його наслідків. Слід зазначити, що обидві класифікації

базуються на таких ознаках, як суспільна небезпека і протиправність діяння, які тісно пов'язані між собою. Протиправність походить із суспільної небезпеки. В першій класифікації ці дві ознаки протиставляються, у другій – встановлюється пріоритет протиправності, яка визнається необхідною ознакою умислу, що протирічить ст. 8 КК України. Це відхилення від чинного законодавства може призвести лише до створення бази для правового свавілля, тобто ці класифікації мають вади і недоліки. Тому треба більше уваги звернути на розподіл помилок на юридичні та фактичні. Ця класифікація за предметом неправильної уяви дає можливість дослідити вплив правових приписів і фактичних обставин (ознак складу) злочину на кваліфікацію діяння при наявності помилки в уяві особи. Крім цього, вона охоплює більш-менш усю сукупність помилок. Але при цьому слід пам'ятати про те, що будь-яка класифікація носить умовний характер.

На початку підрозділу 3.2 “Юридична помилка і особливості кваліфікації при її наявності” даються визначення кваліфікації, які є в теорії кримінального права. Висловлюється думка про їх привабливість і недоліки. Це питання аналізується через вплив помилки на кваліфікацію злочину. Саме ця проблема є провідною при розгляді проблеми помилки в кримінальному праві. Далі вказується, що юридична помилка – це неправильне уявлення особи щодо юридичного характеру діяння та його наслідків. Помилка цього виду відноситься до законодавчого регулювання кримінально-правових відносин, тобто приписів права, та їх сприймання громадянами країни. Для набуття чинності закон необхідно опублікувати, а людина повинна мати реальну можливість з ним ознайомитися. Тільки в цьому випадку суб'єкта можна притягти до кримінальної відповідальності за скоєний злочин. Треба враховувати і ч. 2 ст. 68 Конституції України, відповідно до якої незнання закону не виключає кримінальної відповідальності. В роботі виділяються наступні підвиди юридичних помилок: 1) уявний злочин – тобто суспільно небезпечне діяння має місце тільки в уяві людини і не закріплене як таке в законі; 2) помилка в незлочинності діяння, яке є злочином; 3) помилка у виді та розмірі покарання; 4) помилка в кваліфікації злочину. При наявності в діях зловмисника цих помилок діє правило, відповідно до якого неправильне уявлення не впливає на відповідальність

суб'єкта. Але існує виняток, який відноситься до другого підвиду юридичної помилки: якщо людина не знала про криміналізацію діяння, чому сприяли об'єктивні обставини, то в цьому випадку вона звільняється від кримінальної відповідальності, бо вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати не тільки протиправність скоєного, але й його суспільну небезпеку. Тобто помилка є в цьому випадку добросовісною, що ставить її в один ряд разом з іншими обставинами, що виключають злочинність діяння.

В підрозділі 3.3 “Фактична помилка і особливості кваліфікації при її наявності” автор дає кримінально-правову характеристику притягненню особи до кримінальної відповідальності при наявності в її діях тих чи інших підвидів фактичної помилки, виходячи з того, що фактична помилка – це неправильне уявлення людини щодо фактичних обставин діяння та його наслідків. Зазначається, що відповідальність встановлюється відповідно до наміру (спрямованості умислу) суб'єкта. Звертається увага на те, що це положення не знайшло відображення в чинному законодавстві нашої держави. А положення про кваліфікацію злочину, коли має місце при його скоєнні один з підвидів фактичної помилки, закріплено в законодавстві не на належному рівні, що тягне за собою помилки при розгляді кримінальних справ на попередньому слідстві працівниками правоохоронних органів і відсутність цілком обґрунтованих та мотивованих рішень при винесенні вироків судом. У постановах Пленуму Верховного Суду України відображені питання про притягнення до відповідальності при наявності помилки в об'єкті, в кваліфікуючих обставинах, при уявній обороні. Цього явно недостатньо. Крім них, теорія кримінального права знає ще помилки в особі, в предметі, відхилення дії, помилки в характері діяння, в наслідках, у причинному зв'язку, в мотиві, в правомірності обставин, що виключають злочинність діяння. Дисертант звертає увагу на відсутність єдиного підходу до проблеми кваліфікації цих помилок як в теорії, так і на практиці (співвідношення помилки в об'єкті і суміжних з нею помилок, збіг в одному випадку помилки в особі та в об'єкті, значення помилки в предметі, відповідальність при помилці в причинному зв'язку за сукупністю злочинів і таке інше). Так і зараз деякі вчені розглядають помилки в предметі та в особі не як самостійні, а як такі, що є різновидом помилки в об'єкті. Дисертант

вказує на неправильність такого підходу до вирішення цього питання. Автор також зазначає, що в деяких випадках помилка в предметі може суттєво вплинути на притягнення винної особи до кримінальної відповідальності як у бік її посилення, так і послаблення. Раніше більшістю дослідників цього питання доводилось протилежне. Є розходження і при аналізі ситуації, коли в свідомості злочинця присутня помилка в причинному зв'язку. Здобувач пропонує кваліфікувати дії злочинця за сукупністю злочинів, а не дотримуючись теорії про спільність умислу, звичайно, беручи до уваги умови скоєння злочину. Аналізуючи помилку в наслідках, автор зазначає, що не можна ставити в провину ті з них, що не охоплювались свідомістю особи, тобто кримінальна відповідальність не може посилюватись, якщо наступила більш тяжка шкода, ніж передбачав злочинець. Вказується також на те, що помилка в мотиві злочину може вплинути на притягнення людини до відповідальності тільки тоді, коли ця ознака закріплена як обов'язкова в диспозиції відповідної статті КК. Здобувачем спростовується положення про неактуальність розгляду в теорії кримінального права та на практиці непридатного замаху. Наводяться приклади з реального життя, що мали місце. Робиться висновок про необхідність дослідження цієї проблеми в кримінальному праві та підкреслюється значення цього питання при розгляді проблеми помилки взагалі. Дисертант звернув увагу на значення помилок щодо правомірності обставин, які виключають злочинність діяння, констатувавши, що в своїй більшості вони мають відношення до ознак, що не входять до обов'язкових ознак складу злочину, але які впливають на притягнення особи до кримінальної відповідальності, а значить, потребують вивчення.

У висновках дисертації міститься підсумок проведеного дослідження. Автор звертає увагу на необхідність правового врегулювання помилки в кримінальному праві, що призведе до більш точного дотримання прав і свобод людини в нашій країні, сприятиме розбудові демократичного суспільства в Україні. Зазначається, що при розгляді юридичної помилки на перший план виходить об'єктивна сторона злочину, а при розгляді фактичної – суб'єктивна. Окрім цього:

1. Формулюється редакція ст. 9¹, яку пропонується внести до чинного КК України:

“Стаття 9¹. Помилка.

Юридична помилка не змінює загальних підстав кримінальної відповідальності.

Юридична помилка особи щодо незлочинності діяння, якщо вона була добросовісною, виключає кримінальну відповідальність. Добросовісна помилка має місце у випадку, коли людина не мала жодної можливості ознайомитися з кримінальним законом.

При наявності фактичної помилки кримінальна відповідальність встановлюється відповідно до наміру суб'єкта”.

2. Пропонується доповнити ст. 40 КК України “Обставини, що пом'якшують кримінальну відповідальність” п.9, в якому закріпити наступне:

“помилка відносно незлочинності діяння, якщо вона була допущена з необережності особи”.

3. Пропонується розглядати, крім існуючих обставин, що виключають злочинність діяння, ще й таку обставину, як помилка.

4. Дисертант також пропонує виключити з постанов Пленуму Верховного Суду України положення, відповідно до яких суб'єкт притягується до кримінальної відповідальності за злочин, скоєний відносно малолітньої чи неповнолітньої жертви, і тоді, коли він не передбачав, але повинен був і міг передбачати вік потерпілого чи співучасника.

5. Змінити положення абз. 2 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» від 1 квітня 1994 року № 1, яке має вказівку на необхідність оцінки ситуації (коли злочинець вважає, що посягає на життя жінки, яка знаходиться у стані вагітності, а фактично ця кваліфікуюча обставина відсутня) за сукупністю злочинів - ч.2 ст. 17 п. «д» ст. 93 і ст. 94 чи 93 КК. Тобто особа несе кримінальну відповідальність за правилами ідеальної сукупності: одне діяння – два злочини. Уявляється, що такий підхід не зовсім логічний у цій ситуації. Більш точнішим було б звернутися до юридичної фікції, як і при помилці в об'єкті, при якій закінчений злочин визнається замахом. Тому кваліфікувати це діяння треба за ч.2 ст. 17 п. «д» ст. 93 КК України.

6. Рекомендується закріпити в постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про злочини проти

життя та здоров'я людини» від 1 квітня 1994 року № 1 в абз. 3 п.28 «а»: «При збігу в злочині, який пов'язаний з позбавленням життя людини, помилки в особі та помилки в об'єкті повинна враховуватись помилка в об'єкті та ті правила, що застосовуються при кваліфікації злочинів з урахуванням направленості умислу, що визначають настання кримінальної відповідальності. При наявності ж відхилення дії при досяганні винної особи на вбивство, воно кваліфікується за сукупністю злочинів: замах на вбивство відносно запланованої жертви та відносно дійсної жертви – умисне вбивство, необережне вбивство чи казус».

7. Внести в постанову Пленуму Верховного Суду «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я людини» від 1 квітня 1994 року № 1 в абз. 5 п. 23 наступне: «У випадку, якщо наслідки злочину наступили не від того діяння, яке охоплювалось уявою винного, а від іншого, і про це йому не було відомо, то перше діяння -- треба кваліфікувати як замах на замислений злочин, а друге діяння – як необережне заподіяння шкоди, тобто кримінальна відповідальність настає за правилами реальної сукупності. В діях злочинця має місце помилка в розвитку причинного зв'язку».

8. Слід звернути увагу на вирішення питання про непридатний замах. Єдиної позиції серед вчених нема як в Україні, так і в Росії. Дискусійний характер носить полеміка про непридатний замах і в інших країнах світу. Слід зазначити, що замах з непридатними засобами безумовно має право на існування як самостійний вид помилки. Стосовно ж замаху на непридатний об'єкт, слід погодитись з тим, що ця назва не досить вдала. Але вона вже застосовується досить тривалий час, визнана більшістю теоретиків і практиків, тому стала загальноприйнятою. Інші варіанти, запропоновані для позначення такого замаху на об'єкт (неналежний, нереальний, відсутній), не можуть вирішити цю проблему остаточно, тому що не можуть претендувати на охоплення всіх можливих випадків замаху на непридатний об'єкт. Можливо, що більш привабливим вбачається варіант назви, який застосовується в теорії кримінального права Франції, – неможливе злочинне діяння (це відноситься як до замаху на непридатний об'єкт, так і до замаху з непридатними засобами). При наявності в діях особи

непридатного замаху вона притягується до кримінальної відповідальності з урахуванням її наміру, за винятком випадків застосування засобів, в основі якого лежить невігластво людини.

Список опублікованих праць

1. Класифікація помилок в кримінальному праві: проблеми та значення // Вісник Університету внутрішніх справ.- 1999.- Вип. 5.- С. 179-182.

2. Непридатний замах: за і проти // Вісник Університету внутрішніх справ.- 1999.- Вип. 9.- С. 190-193.

3. Особливості кваліфікації злочинів при наявності помилки // Вісник Університету внутрішніх справ.- 2000.- Вип. 10.- С. 50-55.

Анотація

Вапсва Ю.А. Помилка у змісті суб'єктивної сторони складу злочину. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. – кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право. - Університет внутрішніх справ, м. Харків, 2000 р.

Дисертація присвячена дослідженню помилки в кримінальному праві та кваліфікації суспільно небезпечних діянь при її наявності.

В роботі визначені соціально-психологічні і кримінально-правові підстави й особливості настання кримінальної відповідальності за злочин, який було скоєно при наявності помилки в свідомості особи щодо юридичного характеру і фактичних обставин діяння. Проводиться розмежування між поняттями “помилка” та “омана”. Досліджується історичний аспект вивчення розвитку та вирішення проблеми помилки, а також сучасний стан відображення вчення про помилку в законодавстві закордонних країн. Аналізуються помилки в умисних та необережних злочинах. Розглядаються існуючі класифікації неправильного уявлення. Особлива увага приділяється кваліфікації злочинів при наявності тих або інших підвидів юридичної та фактичної помилки в теорії і на практиці. Аналізуються розходження, що мають місце.

В дисертації робиться висновок про необхідність вдосконалення кримінального законодавства шляхом включення до Кри-

мінального кодексу України норми про відповідальність при наявності помилки, а також більш детального тлумачення всіх видів фактичної помилки в постановах Пленуму Верховного Суду України.

Ключові слова: кримінальне право, помилка, кримінальна відповідальність, спрямованість умислу, намір, юридична помилка, фактична помилка.

Аннотация

Вапсва Ю.А. Ошибка в содержании субъективной стороны состава преступления. - Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00. 08. – уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. – Университет внутренних дел, г. Харьков, 2000 г.

В работе определяются социально-психологические и уголовно-правовые основания и особенности наступления уголовной ответственности за преступление, совершённое при наличии ошибки в представлении лица относительно юридического характера и фактических обстоятельств деяния и его последствий. Исследуется исторический аспект изучения и развития разрешения проблемы ошибки, а также современное состояние учения об ошибке в законодательстве зарубежных стран. Делается вывод о том, что учение об ошибке неразрывно связано с демократическими институтами общества, что его закрепление в уголовном законодательстве Украины может послужить усилению соблюдения прав и свобод личности как в период становления государственности, так и в дальнейшем. Проводится разграничение между понятиями “ошибка” и “заблуждение”. Выдвигается утверждение, согласно которому каждое заблуждение – ошибка, но не каждая ошибка – заблуждение. Опираясь на положения теории установки, анализируется механизм формирования ошибки в сознании субъекта. Обращается внимание на иерархическую структуру установки: смысловой, целевой и операциональный уровни. И на каждом из них человек может допустить ту или иную ошибку, что отразится на полученном результате. Проводится сравнительная характеристика ошибки в умышленных и неосторожных преступлениях, в результате которой выдвигается предположение о том, что учение об ошибке в большей мере относится к умыш-

ленным общественно опасным деяниям, а неосторожные преступления всегда есть результатом ошибки. Исследуется вопрос о классификации неправильного представления, в результате чего делается вывод о практической ценности классификации, согласно которой все ошибки разделяются на юридические (в праве) и фактические (в факте). Особое внимание уделяется особенностям квалификации их подвидов в теории и на практике. Анализируются различия, имеющие место между ними. Констатируется тот факт, что при наличии юридической ошибки уголовная ответственность определяется на общих основаниях. При наличии же фактической ошибки уголовная ответственность устанавливается в соответствии с направленностью умысла преступника.

В диссертации делается вывод о необходимости усовершенствования уголовного законодательства путём включения нормы в Уголовный кодекс Украины, закрепляющей общие положения об ответственности при наличии ошибки, более углублённого и детального отражения проблемы ошибки по отдельным её видам в постановлениях Пленума Верховного Суда Украины.

Ключевые слова: уголовное право, ошибка, уголовная ответственность, направленность умысла, намерение, юридическая ошибка, фактическая ошибка.

THE SUMMARY

Vapsya Y.A. The ignorance in the matter of corpus delicti subjective side. Manuscript.

Thesis for candidate of law degree on the speciality 12.00.08.- Criminal law and criminology; penal law.-The University of Internal Affairs.- Kharkiv, 2000.

The thesis researches the problem of ignorance's in criminal law. The social, Psychological and legal grounds and peculiarities in criminal responsibility approach are determined. The discrimination of the "ignorance" and "error" definitions is given. The historical aspect, development of the problem, modern condition of ignorance's studies in foreign legislation, mechanism of ignorance forming are analysed. The comparative characteristic of the premeditated and imprudential crimes has been made. The classification of the ignorance of law and ignorance of fact is examined.

The thesis gives the conclusion about the amending the Criminal Code of norm, which established the general provisions of criminal

responsibility in case of ignorance of law and ignorance of fact. The ways of interpretation of the different kinds of ignorance's in the Supreme Court of Ukraine plenary sessions enactment's are proposed.

Key words: criminal law, ignorance, criminal responsibility, malice direction, intention, ignorance of law, ignorance of fact.

Підп. до друку 15.05.2000. Папір офсет. Друк офсет. Формат 60x90/16.
Обл.-вид. арк. 1,0 Ум. друк. арк. 1,1. Наклад 150 прим.
Замовл. 22/2000

Дільниця оперативного друку факультету права
та підприємництва Університету внутрішніх справ
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 79/2